

SZENT ISTVÁN EGYETEM
GAZDÁLKODÁS ÉS SZERVEZÉSTUDOMÁNYOK DOKTORI ISKOLA

**A MINŐSÉGBIZTOSÍTÁS SZEREPE ÉS FEJLESZTÉSE
A FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYEKBEN ÉS ANNAK
HALLGATÓI ÉRTELMEZÉSE A GYAKORLATBAN**

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Kozma Tímea

GÖDÖLLŐ
2013

A doktori iskola megnevezése: Szent István Egyetem
Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola

A doktori iskola tudományága: gazdálkodás- és szervezéstudományok

A doktori iskola vezetője: Prof. Dr. Szűcs István
egyetemi tanár, az MTA doktora
Szent István Egyetem, Gödöllő
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Közgazdasági, Jogi és Módszertani Intézet

Témavezető: Prof. Dr. Illés Bálint Csaba
egyetemi tanár
Szent István Egyetem, Gödöllő
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Üzleti Tudományok Intézete

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS.....	4
1.1. A téma aktualitása, jelentősége	4
1.2. A kutatás célkitűzései	5
1.3. A kutatás hipotézisei.....	7
2. ANYAG ÉS MÓDSZER.....	8
3. EREDMÉNYEK.....	10
3.1. A hallgatói intézmény- és szakválasztási motivációs felmérések eredményei	10
3.2. Az oktatói munka hallgatói véleményezés felmérés eredményei.....	12
3.3. A végzős hallgatók elégedettségi méréseinek eredményei	14
3.4. A végzett hallgatók pályakövetésének eredményei.....	17
3.5. Fókuszcsoportos vizsgálat az oktatás minőségéről	18
3.6. A hipotézisek elfogadásának vagy elvetésnek összefoglaló értékelése	19
4. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK.....	20
5. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK.....	21
6. A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE.....	23

1. BEVEZETÉS

Napjainkban a minőség egyre nagyobb szerepet játszik az élet szinte minden területén, a termeléstől a szolgáltatásig egyaránt. A minőségi munka, a minőség biztosítása ma már elengedhetetlen feltétele annak, hogy egy szervezet megállja a helyét a fokozódó piaci versenyben. Talán nem véletlen, hogy az oktatási rendszerekben is sokan keresik a minőség valódi értelmét, illetve a minőség biztosításának, beépíthetőségének a lehetőségét.

1.1. A téma aktualitása, jelentősége

A világ fejlett felsőoktatásával rendelkező országokéhoz hasonlóan az utóbbi évtizedekben Magyarországon is újra és újra felmerül a felsőoktatás megreformálásának, átalakításának igénye. A felsőoktatás változását számos külső, illetve belső tényező, politikai, gazdasági és társadalmi változás generálja. A felsőoktatás megváltozott külső és belső környezetében nélkülözhetetlen a korábban bevált „hagyományos” eszközök, eljárások, módszerek áttekintése, szükség esetén megváltoztatása annak érdekében, hogy az oktatás színvonala, a felsőoktatás minősége továbbra is biztosítható legyen. A bővülő hallgatói létszám, a növekvő hallgatói elvárások, a munkaerőpiac dinamikusan változó igényei, az európai integráció és a bolognai folyamat révén a nemzeti határokat átlépő felsőoktatás, a többnyire profitorientált vállalkozásként működő új oktatási formák, az új intézménytípusok (egyházi, alapítványi, magán, külhoni) létrejötte, az információs technológia térhódítása, a szakmák, szakmastruktúrák jelentős átalakulása mind erőteljes kihívásokat támaszt a felsőoktatás és az intézmények felé.

A felsőoktatásban bekövetkezett változásokon túl az intézmények között is egyre élesebb versenyhelyzet alakult ki, amelyet nem hagyhatnak figyelmen kívül működésük alakításakor. Az intézményeknek ma már olyan szolgáltatási kínálattal, egyedi képzési profillal kell rendelkezniük, amellyel versenyben maradhatnak a társintézményekkel szemben. A piaci szerepük, valamint a hallgatók megtartása és új hallgatók megnyerése érdekében jól eladható, **minőségi szolgáltatást kell nyújtani, amely piacképes és hosszú távon is jól hasznosítható tudást** biztosít. Elengedhetetlen tehát a felsőoktatás szerepének, működésének újraértelmezése, mélyreható átvizsgálása, átalakítása, amely nem nélkülözheti a felsőoktatás rendszerszemléletű értelmezését és a felsőoktatás korszerű minőségügyi szemléletének kialakítását. Tehát csak azok a felsőoktatási intézmények képesek hosszú távon fennmaradni az új körülmények között, amelyeknek alapvető célja az oktatás minőségének folyamatos javítása.

A felsőoktatás minőségbiztosításának fontosságát az is mutatja, hogy az Európában teret hódító bolognai folyamat egyik eleme (Bologna Declaration, 1999) is egy aktív minőségfejlesztési politika elindítására utal. A hazai, 1993. évi LXXX. felsőoktatási törvény előírása szerint **az intézményeknek minőségbiztosítási rendszert kell kiépíteniük és működtetniük**, amit a 2005. évi CXXXIX. törvény tovább pontosított, illetve erősített. A felsőoktatás irányításában az utóbbi években újabb lényegi változás történt, mely változásokat új, a 2011. évi CCIV. törvény, illetve annak 2012. évi CXXIII. törvény módosítása tartalmazza. Az érvényben lévő törvény változatlanul kiemelten kezeli a minőséget, és a felsőoktatási minőségbiztosítás európai sztenderdjeit (ESG) a hazai felsőoktatási intézményeknek követendő normaként értelmezi.

A felsőoktatási törvényeknek eredményeképpen napjainkra valamennyi hazai felsőoktatási intézmény rendelkezik minőségbiztosítási rendszerrel, melyet egyre többen nem, mint passzív eszközként kezelnek, hanem aktívan, felismerve, hogy:

- A jelentkezők intézmény-, szakválasztási, továbbtanulási motivációinak ismerete is hozzájárul az intézmény versenypozíciójának megőrzéséhez és/vagy javítását szolgáló intézményi stratégia kialakításához.

- Az intézménybe már felvett és ott tanuló hallgatót könnyebb megtartani, mint egy új hallgatót „megszerezni” a versenypiacon.
- A társadalom szempontjából fontos kérdés, hogy a felsőoktatási intézmények milyen tartalmú, színvonalú képzési programokat nyújtanak és ott milyen minőségű további tudást generálnak.
- A képzésfejlesztés során a változó munkaerő-piaci igények „proaktív” módon való feltárásának figyelembevétele növeli a szak versenyképességét.

PhD dolgozatom **fókuszába a felsőoktatás egyik legfontosabb partnerét, érintettjét a hallgatót** helyeztem. A hallgató oldaláról vizsgálom meg a felsőoktatás minőségével kapcsolatos kérdéseket. A PhD kutatásom a **hallgatók igényeinek, elégedettségeinek teljes körű mérésére irányul**, mely az oktatáson belül egyaránt kiterjed a bemeneti tényezőkre, a folyamatok és az eredmények vizsgálatára annak érdekében, hogy a felsőoktatási szolgáltatási folyamat hatékonyabban, egyre magasabb színvonalon működjön, emelkedjen a szolgáltatás színvonala, az intézmény versenyképessége növekedjen, és versenyképes, a munkaerő-piaci elvárásoknak is megfelelő képzési kínálatot nyújtson.

1.2. A kutatás célkitűzései

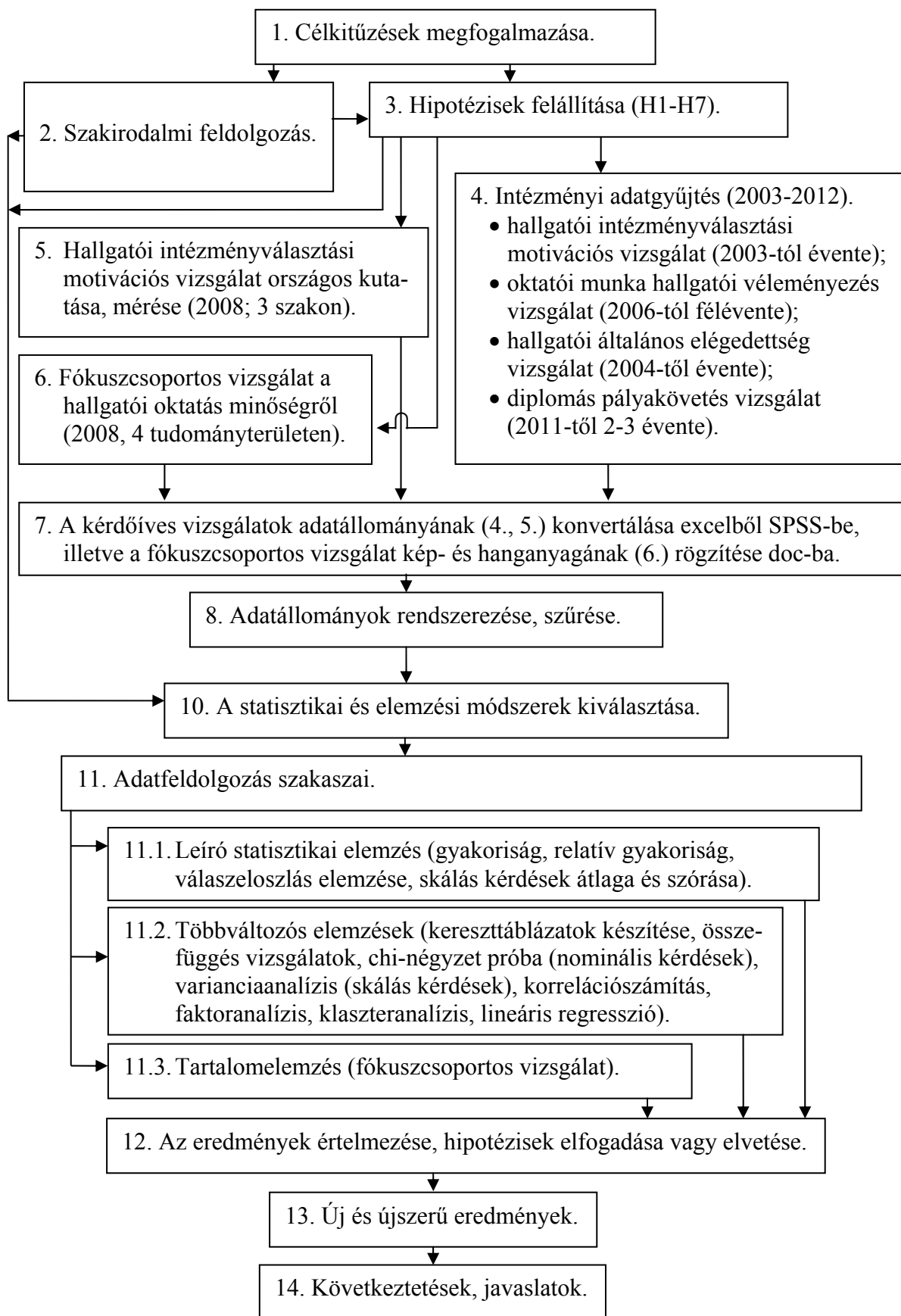
Értekezésemmel céлом alátámasztani és igazolni, hogy a minőségbiztosítás alkalmazása a felsőoktatásban elengedhetetlen a felsőoktatási intézmények versenyképességének hosszú távú fenntartásában, megőrzésében. Vizsgálataim fő irányát az alábbi részcélok megfogalmazásával konkretizálom.

1. Dolgozatom **első célkitűzése** a minőség fogalmának értelmezése a szolgáltató szektorban, különösen hangsúlyt fordítva a **felsőoktatási szolgáltatás minőség fogalmának meghatározására, értelmezésére**, illetve összehasonlítónan értékelni a szolgáltatásszektorban megjelenő különböző meghatározó minőségbiztosítási elméleteket, modelleket, megállapítani azok kulcspontjait, különös tekintettel a felsőoktatásra és a felsőoktatásban alkalmazható rendszerek sajátosságaira.
2. A kutatásom **második célkitűzése** értékelően rendszerezni azon gazdasági és társadalmi folyamatokat, illetve a felsőoktatást ért kihívásokat, melyek a minőségi szemlélet felsőoktatásban való megerősödéséhez és középpontba kerüléséhez vezettek. **Elemezni a felsőoktatás minőségügyének helyzetét**, feltárni az intézmények szerepét, feladatát az új, minőségtudatos felsőoktatási környezetben. Meghatározni a felsőoktatási intézmények külső és belső partnereinek körét minőségi és stakeholder szemléletre alapozva.
3. Kutatásom **harmadik célkitűzése** egy folyamatelvű, hallgatói **információkra alapozott minőségértékelést támogató rendszer-modell kidolgozása**, és ennek modellszerű alkalmazása egy konkrét felsőoktatási intézményben. Ennek keretein belül céloom meghatározni az oktatásban azon kritikus pontokat, ahol szükséges és racionális a hallgatói vélemények felmérése; kidolgozni és fejleszteni a szükséges mérőeszközöket (kérdőíveket), és azok alkalmazását tudományos módszerekkel értékelni, vizsgálva a beillesztésüket a szervezet minőségbiztosítási rendszerébe.
4. Kutatásom **negyedik célkitűzése** feltárni, hogy a különböző tudományterületeken tanuló **hallgatók hogyan értelmezik az oktatás minőség fogalmát**.

Vizsgálataim során az eredmények gyakorlati hasznosíthatósága is fontos szempontként szerepelt.

A disszertáció elkészítésének tartalmi összefüggéseit és folyamatát az 1. ábrán mutatom be.

1. ábra: A disszertáció elkészítésének folyamata, illetve annak tartalmi összefüggései

Forrás: saját összeállítás

1.3. A kutatás hipotézisei

A kutatási céljaimra épülve a primer vizsgálataimhoz öt vizsgálati területen foglalmaztam meg a kutatási hipotéziseimet.

I. Az intézményválasztási motivációs vizsgálat hipotézisei:

Hipotézis1 (H1): A hallgatók intézmény, szak és tagozat választásának háttérében jól felismerhető összefüggések vannak, amelyeket a felsőoktatási intézmény a sikeres működése érdekében, a minél magasabb szintű tudással rendelkező középiskolások megnyerésénél, a beiskolázási stratégiánál feltétlenül figyelembe kell, hogy vegyen.

Hipotézis 1a (H1a): A nappali és levelező tagozatos hallgatók intézményválasztási szempontjaikban szignifikáns különbségek mutathatóak ki.

Hipotézis 1b (H1b): Az információs technológia térhódítása következtében a hallgatók intézményválasztásánál egyre növekvő szerepet kap az internet (intézményi honlap), mindinkább maga mögé szorítva a „hagyományosnak” tekinthető információs forrásokat (például felvételi tájékoztató, pályaválasztási tanácsadó, középiskolai tanárok).

Hipotézis 1c (H1c): A hallgatók intézmény, szak választásában meghatározó szerepet játszik a család, a családi hagyományok folytatása és a család anyagi háttere.

Hipotézis 1d (H1d): A hallgatók intézmény, szak választásánál fontos döntési szempont a hallgató lakhelye és a választott felsőoktatási intézmény közötti távolság.

II. Az oktatói munka hallgatói véleményezésének kutatási hipotézisei:

Hipotézis 2 (H2): Az oktatói munka hallgatói véleményezésénél a kérdőívezés lebonyolításának időpontja (a végső érdemjegy megszerzése előtt vagy azt követően) és a kérdőív adatainak kezelése (az adott tantárgyat oktató tanár még a vizsga előtt vagy csak a vizsgák lebonyolítása után kapja meg a kérdőívezés összesített eredményeit, illetve az érintett oktató az egyedi kitöltött kérdőíveket megtekintheti-e vagy csak összesített értékelést kap) befolyásolja a válaszadási készséget és a válaszok tartalmát.

Hipotézis 3 (H3): A tantárgyhoz kapcsolódó oktatói munkával való általános hallgatói elégedettséget befolyásoló nagyszámú tényező közül néhány meghatározóan befolyásolja.

III. A végzős hallgatók képzéssel való elégedettségének kutatási hipotézisei:

Hipotézis 4 (H4): A hallgatók az ismeretek ellenőrzése során az egyszerűbb, kevésbé komplex jellegű számonkérési formákat preferálják, ugyanakkor elítélik a számonkérés során jogtalan előnyöket biztosító, meg nem engedett, etikátlan eszközök használatát.

Hipotézis 5 (H5): A hallgatók képzéssel való elégedettségét a tanulmányi adminisztrátori és a szakvezetői tevékenység is igazolhatóan befolyásolja.

IV. A végzett hallgatók pályakövetés vizsgálatainak hipotézisei:

Hipotézis 6 (H6): A diplomát szerzett és elhelyezkedett hallgatók képzéssel való elégedettségét és véleményét befolyásolja a tanulmányuk finanszírozási formája (állami, vagy költségtérítéssel), a képzési forma (nappali, vagy levelező tagozat), illetve az intézményen belül a szak típusa is.

V. A fókuszcsoporthoz tartozó vizsgálat hipotézisei:

Hipotézis 7 (H7): A különböző tudományterületeken (agrár, közgazdász, műszaki és bölcsész képzésekben) tanuló hallgatók oktatáshoz kapcsolódó minőségértékelésében eltérés mutatható ki.

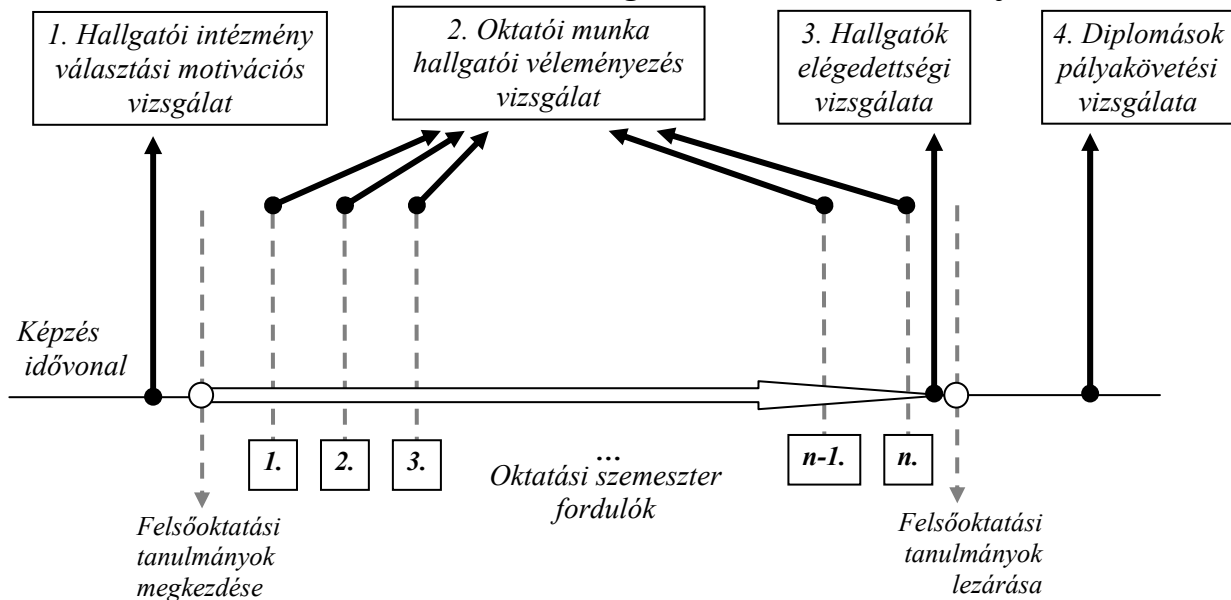
2. ANYAG ÉS MÓDSZER

A kitűzött vizsgálati céljaim eléréséhez első lépésben **szekunder adatokra** támaszkodva feldolgoztam és rendszerszemléletű megközelítéssel elvégeztem a témához kapcsolódó fontosabb **hazai és nemzetközi szakirodalom** kritikai értékelését, ismertetve az egyes vizsgált részterületeken a munkám során alkalmazott megközelítéseimet is. A témához kapcsolódó szakirodalom feldolgozása során összehasonlításokat, dokumentum analízist, komparatív elemzéseket, modellalkotást használtam.

A szakirodalom feldolgozása során értelmeztem a minőség fogalmát a felsőoktatásban, az általánostól az ágazat-specifikusig haladva. Minőségügyi megközelítéssel, több szempontból rendszereztem és értelmeztem az oktatási folyamat, mint szolgáltatás tárgyait, alanyait. A következőkben elvégeztem PEST elemzés módszerével a felsőoktatás komplex makrokörnyezetének minőségügyi vonatkozású értékelését. Értékeltem a felsőoktatási szolgáltató szektorban alkalmazható minőségmodelleket, meghatározva azok előnyeit és hátrányait, valamint kulcsponjtait. A felsőoktatás célrendszerének elemző feltárása érdekében, stakeholder szemlélettel áttekintettem és rendszereztem a felsőoktatás minőségét meghatározó partnerek, érintettek körét, valamint a rendszer szereplőinek céljait és kapcsolatait.

A szakirodalmi feldolgozáson alapulva, annak a tanulságait is felhasználva **fogalmaztam meg hipotéziseimet** és indítottam, illetve végeztem a **primer adatok gyűjtését**. Az adatgyűjtés 2003-2013 évek közötti időszakot öleli át. Az adatgyűjtésemet segítette, hogy témavezetőm által bekapcsolódhattam a kari minőségügyi mérésekbe, azok fejlesztésébe és az új területen való elindításába, a rendszer teljes körűvé (2. ábra) tételének kialakításában egyaránt. A vizsgálataim során számos egyedi mérést, kérdőívezést is végeztem, így 2008-ban a motivációs vizsgálatokat három szak esetében országos szinten is kiterjesztettük, illetve a hallgatói minőségértelmezés mélyebb feltárása céljából fókuszcsoporthoz vizsgálatokat is készítettem.

2. ábra: Az alkalmazott minőségértékelési rendszer modellje

Megjegyzés:

- főiskolai képzés esetében $n=6$
- egyetemi képzés esetében $n=10$
- alap képzés esetében $n=6+1$ v. $6+0$
- mester képzés esetében $n=4$

Forrás: saját összeállítás

A különböző primer adatgyűjtések és az azt követő vizsgálatok különböző vizsgálati szinteket érintettek, melyek a következők:

- **Intézményi és szak szinten:** A kialakított intézményi minőségértékelési rendszer modell alapján (2. ábra) kérdőíves módszerrel rendszeresen vizsgáltam a bejövő hallgatók intézményválasztási motivációit, a bennlévő hallgatók oktatói munkával való elégedettségét, a végzős hallgatók teljes képzésre vonatkozó elégedettségét, és a végzett hallgatók pályakövetését. A kvantitatív adatgyűjtés során használt strukturált kérdőívek a PDCA logika alkalmazásával a témavezetőm irányítása mellett, egy szakmai team támogatásával kerültek kialakításra. Az egyes vizsgálatok során visszaérkezett értékelhető kérdőívek számát az 1. táblázat mutatja.
- **Országos és szak szinten:** Az intézményi szinten tapasztaltak alapján a **hallgatói intézményválasztási motivációs vizsgálatot** 2008 szeptemberében **országos szinten is** elvégeztük. A kutatásba valamennyi olyan intézmény be lett vonva, ahol gazdasági és vidékfejlesztési agrármérnök képzés folyik. Összehasonlításként, az üzleti képzések közül a gazdálkodási és menedzsment, valamint a kereskedelem és marketing alapszakok is mérésre kerültek. Így az országos felmérés 9 egyetem, illetve főiskola összesen 14 karán került elvégzésre, nappali és levelező tagozatokon egyaránt. A vizsgált helyeken a három szakra felvett valamennyi hallgatóhoz eljuttatásra került a kérdőív (2448 db). A visszaérkezett kérdőívek közül **1499 db** volt értékelhető.
- **Szakcsoport szinten:** **Kvalitatív vizsgálatot** végeztem 2008 őszén, melynek során fókusz-csoportok (összesen **8 db**) alapján vizsgáltam, hogy a különböző szakterületen, tudományterületen (üzleti, agrár, bölcsész és műszaki) tanuló hallgatók számára mit jelent a felsőoktatásban a minőség.

1. táblázat: Az intézményi kutatás mérési pontjai és a vizsgálat főbb paraméterei

	A vizsgálat kezdete	A mérés gyakorisága	A vizsgált kérdőívek (db)
Hallgatói intézmény-választási motivációs vizsgálat	2003/2004 tanév	évente	5 645
Oktatói munka hallgatói véleményezés vizsgálat	2006/2007 tanév	félévente	12 338
Hallgatói elégedettség vizsgálat	2004/2005 tanév	évente	971
Diplomások pályakövetés vizsgálata	2011/2012 tanév	2-3 évente	37
Összesen			18 991

Forrás: saját kutatás

A **kvantitatív adatgyűjtés** során használt kérdőívek adatainak a rögzítése **Microsoft Excel** programmal történt, a kérdőíves adatállomány feldolgozását (statisztikai elemzését) **SPSS 10.0** statisztikai programcsomaggal végeztem el. Az adatelemzés **egyváltozós** (gyakoriság, relatív gyakoriság, válaszeloszlás elemzése, skálás kérdések átlaga és szórása) és **többváltozós** (keresztábrák készítése, összefüggés vizsgálatok, chi-négyzet próba (nominális kérdések), varianciaanalízis (skálás kérdések), korrelációs számítás, faktoranalízis, klaszteranalízis, lineáris regresszió) statisztikai módszerekkel történt. A csoportok és a változók esetében a $p=0,05$ értékig tekintettem szignifikánsnak a különbségeket.

A **kvalitatív vizsgálat** irányított beszélgetései digitálisan (hang és kép) és szövegszerűen is rögzítésre kerültek, a **több mint száz oldalas szöveg** jelentette az elemzések alapanyagát. A fókuszcsoportok elemzését a **tartalomelemzés módszerével** végeztem, tartalomelemző program segítségével nélkül.

3. EREDMÉNYEK

3.1. A hallgatói intézmény- és szakválasztási motivációs felmérések eredményei

A vizsgálat során H1 hipotézisemnek megfelelően célom volt feltárni a hallgatók intézmény, szak és tagozat választásának hátterében rejlő mélyebb összefüggéseket, amelyeket a felsőoktatási intézmény a sikeres működése érdekében, a minél magasabb szintű tudással rendelkező középiskolások megnyerésénél, a beiskolázási stratégiánál feltétlenül figyelembe kell, hogy vegyen. A vizsgálatokat **intézményi idősoros** adatok, illetve **országos felmérés** alapján végeztem.

Az egyetemre való jelentkezést befolyásoló tényezők

A 2003-2011. éveket külön-külön vizsgálva megállapítható, hogy az egyetemre való jelentkezést befolyásoló tényezőknél a vizsgált paraméterek (24 db) közül minden évben ugyanaz az 5 tényező került a legfontosabb 5 közé, illetve minden évben ugyanaz az 5 tényező került a legkevésbé fontos 5 paraméter közé. Az egyes évek egymástól csak a legfontosabb és legkevésbé fontos 5-5 paraméter fontossági sorrendjében különbözött. Az egyes tagozatokat külön-külön vizsgálva a nappali és a levelező képzés közötti eltérés minden évben jól tetten érhető. Az egyes évek elemzéseiből megállapítható, hogy a **hallgatók tudatosan választanak felsőoktatási intézményt**, figyelembe veszik az érdeklődésüket, egyéniségüket, az felsőoktatási intézmény képzési színvonalát.

A **nappalira** jelentkezett hallgatók már a választásuknál gondolnak a jövőjükre is, mert szignifikánsan nagyobb gondot fordítanak arra, hogy magas jövedelmet és könnyű elhelyezkedést garantáló diplomát biztosító képzést válasszanak, valamint az egyetemen szerzett alapidplomával (BA/BSc) könnyebb legyen később mesterszakra (MA/MSc) bejutni. Ezt a megállapítást az is igazolja, hogy olyan külső tényezők, mint: csak elkerüljek otthonról, a választás a véletlenül múlt, középiskolámból sokan jelentkeztek ide, családi hagyomány folytatása, ez volt a lakhelyemhez legközelebb alig vagy csak kevésbé hatottak az egyetemre jelentkezők döntésében. A nappali tagozatos hallgató preferálja, hogy még maradhat diák, középiskolámból gyakran jelentkeznek ide, alacsony a ponthatár, felvételi nélkül be lehet kerülni.

A **levelező** képzésben résztvevőknél szignifikánsan fontosabb a szakmai elhivatottságot, számukra csekély jelentősége van a kollégiumi lehetőségnek és az egyetemen működő sportolási és kulturális életnek, valamint a csak elkerüljek otthonról tényezőnek. Ez érthető is, mert ők általában munka mellett folytatják tovább tanulmányaikat, kevés időt töltenek a felsőoktatási intézményben, ahova könnyen és gyorsan el lehet jutni, közel van a munkahelyükhöz, lakhelyükhöz. A gyakorlatias képzést kevésbé preferálják, ez valószínűsíthetően azért, mert már dolgoznak, és a munkájuk révén bizonyos gyakorlati tapasztalattal rendelkeznek, amire már jól tudnak építeni.

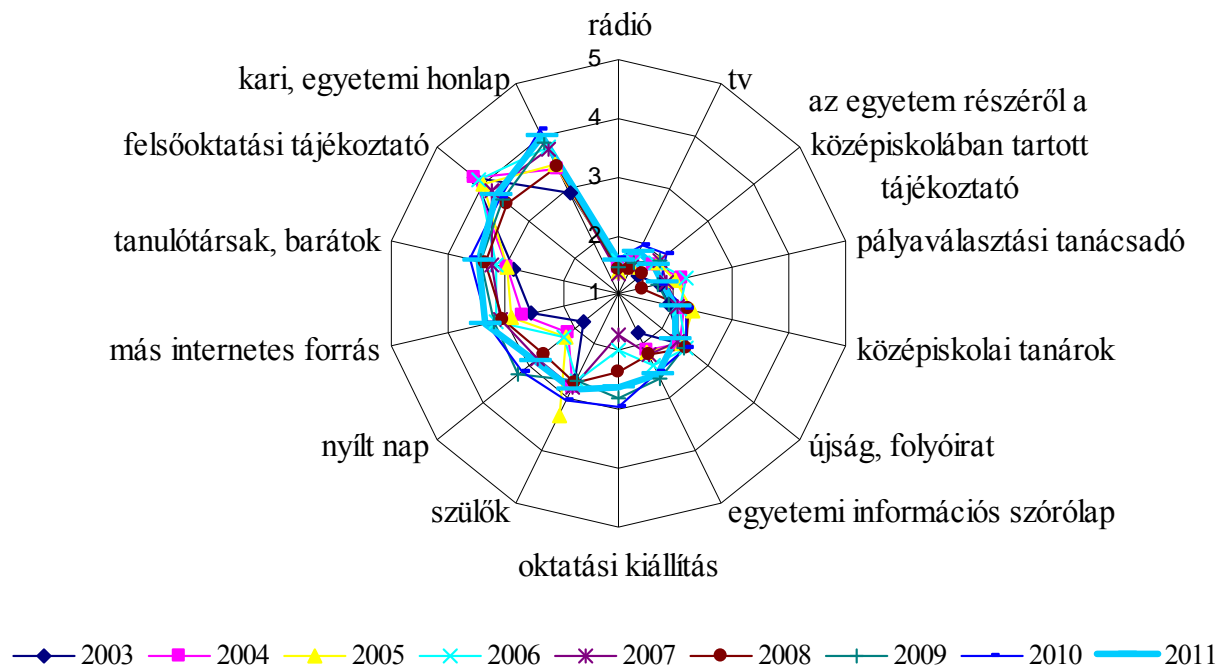
Az **országos vizsgálat adatai alapján** a felsőoktatási intézménybe való jelentkezést befolyásoló tényezőkre adott válaszok belső összefüggésrendszerét vizsgálva **faktoranalízis** lett elvégezve, amely alapján **hat faktor** volt meghatározható. A faktorok együttesen a mintán belüli szórásnégyzet 56,43%-át magyarázták meg. A faktorszerkezetet elemezve a „**hírnév, információ**” faktora 10,94%-ban magyarázza az összes szórásnégyzetet, a „**személyi orientáció**” 9,52%-ban, az „**oktatás minősége**” 8,62%-ban, a „**kollégium, szabadidő**” 7,91%-ban, az „**otthon közelsége**” 6,88%-ban, a „**családi háttér**” 6,60%-ban. A „**presztízs faktora**” 5,94%-ban határozza meg a válaszadók értékelését.

A motivációs tényezők alapján **klaszteranalízissel** (k-közép módszer) **öt válaszadói szegmens** lett kialakítva, melyek a következők: az „**egyetemi élet**” motiválta hallgatók, a „**családi indíttatásúak**” csoportja, az „**oktatás színvonala**” által motiváltak, a „**személyi indíttatás, presztízs**” által motiváltak csoportja, és a „**különösebb motiváció nélküliek**”. A szegmenseket az alapváltozók szerint megvizsgálva megállapítható, hogy a klaszterhez tartozást az intézmény, az alapszak, a tagozat, a döntési idő, a nem, a középiskola, és az érettségi átlaga határozta meg szignifikánsan (Sig.=0,000-0,04).

A felsőoktatási intézménybe való jelentkezés során használt információk forrása

Az idősoros elemzések alapján megállapítható, hogy a felvételi eljárás során használt különböző **információs források súlya, azok fontossági sorrendje az egyes években jelentősen eltérő**, és az egymáshoz viszonyított fontosságuk az elmúlt kilenc évben a gazdasági és a társadalmi környezetben végbement változások hatására időben folyamatosan és jelentősen változott. A 2003-2011. évek adatait elemezve megállapítható, hogy Felsőoktatási tájékoztató változatlanul kiemelt jelentőségű információforrás, viszont dominanciája egyértelműen csökken. Mindinkább előtérbe helyeződik az elektronikus információforrások (egyetemi web, más internetes források) szerepe. A megkérdezettek nagy hangsúlyt fektetnek továbbá a barátok véleményére is, és kevésbé fontosnak ítélik meg a telekommunikációs eszközök (tv, rádió) nyújtotta szolgáltatásokat (3. ábra).

3. ábra: Az információforrások jelentősége a közgazdász gazdálkodási (2003-2005) és a gazdálkodási és menedzsment (2006-2011) szakos nappali tagozatos hallgatóknál

Forrás: saját kutatás

A felsőoktatási intézménybe való felvételi folyamat során használt információforrások jelentőségének súlyában a **tagozatok közötti szignifikáns eltérések** jelentősek. A **nappali** tagozatosok nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a felsőoktatási intézmények által szervezett rendezvényeknek (középiskolában tartott tájékoztató, nyílt nap), illetve a szülői, a tanári és tanulótársi véleménynek, mint a levelezősök. Tehát a kontakt jellegű (személyes) kapcsolatok szerepe a nappali tagozatra jelentkezők esetében őrzik meg kiemeltebb szerepüket. A nappalosok szintén szignifikánsan nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a következő információ forrásoknak: újság, felvételi tájékoztató, egyetemi információs szórólap, felsőoktatási kiállítások.

A 2008. évi **országos kutatás** adataiból továbbá jól körvonalazódik tagozattól, szaktól függetlenül **négy információ forrás**, amelyek a legfontosabbak: **kari/egyetemi honlap; központi felsőoktatási tájékoztató; más internetes források; tanuló társak, barátok**. A nappalosoknál azonban még további három információs forrás, úm. egyetemi/kari nyílt nap, szülők és egyetemi információs szórólap kapott 3-as körüli értéket.

Az információforrások értékelésének belső összefüggéseit faktoranalízissel is megvizsgáltam. Vizsgálva **az egyes évek adatain** keletkezett faktorokat, megállapítható, hogy **eltérő faktor szerkezetet** kaptunk. Mindez arra mutat rá, hogy **az egyes információforrások használatának gyakorisága**, a megítélésük fontossága, **egymáshoz viszonyított súlya és szerepe időben folyamatosan változik**.

Az **országos kutatás** eredményei alapján megállapítható, hogy a jelentkezési határidő előtti hónapban a felvételi tájékoztató, a média (TV, rádió, újság, folyóirat) mellett még az intézményi közvetlen látogatásoknak, és a közvetlen barátoknak jellemzően nagy szerepe van.

A jelentkezők lakhelyének hatása az intézmény- és szakválasztásra

Az intézményi hatéves idősoros adatokat vizsgálva megállapítható, hogy **a jelentkezők lakhelye és az oktatási intézmény közötti távolság** a bolognai rendszer bevezetésének évétől (2006-tól) szignifikánsan csökkent.

Az országos vizsgálat rámutatott arra, hogy az intézmény és a lakhely közötti távolságot többek között a következő tényezők is befolyásolják:

- az adott szak országosan hány intézményben érhető el, és azon intézmények területileg egymáshoz képes hogyan, mennyire szórtan helyezkednek el;
- az adott szakot meghirdető intézmény piaci szerepe, erőssége, presztízse, színvonala.

Az intézményválasztás motivációit vizsgálva kétféle intézménytípust különíthetünk el: az adott szakon piacvezető és nem piacvezető. A **piacvezető intézményre** jellemző, hogy a nem piacvezetőhöz képest sokkal szélesebb, nagyobb távolságú beiskolázási bázissal rendelkezik. Ezen intézmények a jelentkezőiket egy jóval tágabb kínálatból, az ország teljes területéről merítik. A **nem piacvezető intézmények** esetében a továbbtanulás céljából kiválasztott intézmény székhelye és a hallgatók lakhelye megegyezik, vagy nagyon kicsi a kilométerbeli távolság (esetenként kevesebb, mint 30 km). Minden nem piacvezető intézményre igaz, hogy a jelentkezők 80%-a az intézmény 50-60 km-es körzetéből kerülnek ki. Itt a regionális hatás érvényesül, csak a helyi illetve környékbeli hallgatók közül válogathatnak.

3.2. Az oktatói munka hallgatói véleményezés felmérés eredményei

A vizsgálat során H2 és H3 hipotézisemnek megfelelően a céloom az volt, hogy a szokásos leíró statisztikai elemzéseken túl a belső összefüggések elemzésével feltárjam, hogy az oktatói munka hallgatói véleményezés rendszer működtetése milyen további hasznosítható eredményeket ad, illetve rámutassak, hogy mikor és hogyan célszerű a kérdőívezést lebonyolítani.

A tantárggyal való általános hallgatói elégedettséget befolyásoló tényezők

A **tagozatonként** külön-külön is elvégzett regresszió analízis (lineáris regressziós vizsgálat stepwise beléptetéses módszerének alkalmazásával) eredményeként a Béta (β) együtthatók alapján megállapítható, hogy a **levelező tagozatosok** esetén a kérdőívben szereplő 25 befolyásoló tényező közül **3 változó lényegesebben befolyásolja** a tantárgyhoz kapcsolódó oktatói munka általános hallgatói összéledettséget. A **nappalos hallgatóknál** 13 változó került a modellbe azonban legnagyobb erővel ($\beta \geq 0,100$) csak **6 db tényező** bír (2. táblázat). Az okta-

tónak és a szakvezetőnek ezen kérdéseket kiemelten kell kezelni, amennyiben a javítás lehetősége fennáll, ezen tulajdonságokra kell fókuszálni.

2. táblázat: A tantárggyal való általános elégedettség lineáris regressziós modell paraméterei (Stepwise módszer alkalmazásával)

Változók megnevezése	Levelező tagozat		Nappali tagozat	
	Un. St. β	St. β	Un. St. β	St. β
Érthetően, jól jegyzetelhetően magyarázott			0,137	0,138
A tantárgy követelményei a félév többi tárgyával összehasonlítva könnyebben teljesíthetőek voltak			0,121	0,131
A tantárgy felépítése logikus, igazodik a tantárgy célkitűzéseire			0,128	0,118
A tantárgyi tematika felépítettsége arányos, ütemezése jó			0,127	0,116
A félévközi, illetve záró értékelés (vizsga) objektív volt	0,354	0,371	0,108	0,104
A számonkérési rendszer megfelelő lehetőséget adott a hallgatónak arra, hogy a tantárgyi ismeretét bemutassa			0,104	0,100
A félévi ellenőrzés során számon kért ismeretek fedik az előadások/gyakorlatok és a kötelező irodalom anyagát	0,339	0,328		
Az órák időtartamát hatékonyan használta ki	0,336	0,291	0,073	0,064
Konstans	-0,333	-	-0,553	-
Adjusted R Square	0,728		0,674	

Megjegyzés: Un. St. β - Standardizálatlan együtthatók; St. β - Standardizált együtthatók (Béták)

Forrás: saját kutatás, N=1517

A vizsgálatok lebonyolítási idejének és a lebonyolítást végző személy hatása

Az oktatói munka hallgatói véleményezés mérésének előkészítése, megszervezése, lebonyolítása és értékelése is nagy idő- és energiaráfordítás igényű. A kérdőívek kitöltését az első években az adott tantárgyi tanulmányok lezárását (közvetlenül a vizsgát) követően végeztük, viszont ez a módszer a papíralapú kérdőívek hallgatókhoz való eljuttatását megnehezítette. Nagy figyelmet igényelt, hogy a hallgatók kellő számban és felelősségteljesen töltsék ki a kérdőíveket. Ezért (is) vizsgáltuk, hogy mennyiben befolyásolja a hallgatói véleményeket a szorgalmi időszak utolsó heteiben végzett vizsgálat, illetve hogyan hat a véleményekre az, hogy a kérdőíveket és azok eredményeit a vizsga előtt az oktató tanár látja-e.

A vizsgálat elvégzési idejének hatása

Bizonyos tantárgyak esetében a mérést elvégeztem egy hallgatói csoportnál még a végső érdemjegy megszerzése előtt, a szorgalmi időszak utolsó hetében, egy másik csoportnál pedig a félévi érdemjegy megszerzése után.

Megállapítható, hogy a szorgalmi időszakban válaszolók a tantárgyra vonatkozó kérdésekre az átlaghoz képest alacsonyabb értékeket adtak, míg az oktatóra vonatkozó kérdésekre szignifikánsan magasabbat. Továbbá megállapítható, hogy a kérdőívezés lebonyolításának időpontja csak olyan kérdéseket befolyásol, amelyekben az esetlegesen felmerülő problémák a szakvezető és a hallgatók közötti szoros kapcsolattartásnál egyébként is jelentkeznek, illetve más kommunikációs csatornákon, más kommunikációs technikákkal is visszacsatolódhat a felmerült hiba. Egy jól működő rendszernek kell is, hogy legyen visszajelzés ilyen helyzetekre vonatkozóan. A vizsgálat alapján nem lehet általánosan kijelenteni, hogy a mérés időpontja befolyásolja az eredményeket, azonban igazolható, hogy a **szorgalmi időszak utolsó két hetében is lefolytatható a mérés**. Ezáltal növelhető a kérdőívezés kitöltésének az aránya, időt és erőforrásokat lehet megtakarítani a kérdőívezés lebonyolításában, és hamarabb érkezik

visszajelzés a szakvezető felé, így még némi beavatkozási lehetőség is adódik (ha szükséges) a vizsgaidőszakban.

A vizsgálatot végző személy hatása, a kérdőívek adatainak bizalmas kezelése

Bizonyos tantárgyak esetében a mérést elvégeztem egy hallgatói csoportnál a szorgalmi időszakban úgy, hogy a kérdőíveket az oktató tanár látja még a végső érdemjegy megszerzése előtt, egy másik csoportnál pedig a tanár majd csak az összesített eredményeket látja a vizsga után, így nincs lehetősége azonosítani a hallgatókat.

Megállapítható, hogy a két csoport között a kérdések közel harmadánál van szignifikáns különbség. Amennyiben a hallgatók úgy töltötték ki a kérdőíveket, hogy az oktató látni fogja az eredményeket, ezen kérdéseknél is szignifikánsan magasabb, jobb értékelést adtak.

A vizsgálat bizonyította, hogy **van hatása a kérdőívezés lebonyolításának**, azaz az érintett mikor értesül a vizsgálat eredményeiről, mennyire követheti vissza a kitöltők személyét stb. ezért a szakvezetőnek nagy hangsúlyt kell fektetnie arra a szervezésben és annak a hallgatók felé történő kommunikálásában, hogy az oktató csak a rá vonatkozó összegzett információkat a vizsga lezárását követően kapja meg.

3.3. A végzős hallgatók elégedettségi méréseinek eredményei

A vizsgálat során H4 és H5 hipotézisemnek megfelelően a céloom az volt, hogy számonkérési formák, a szakvezetői munka és a tanulmányi hivatal munkájának értékelésére térek ki, mely területek eredményei tágabb értelemben is, más szakokra, intézményekre is releváns eredményeket, következtetéseket adhatnak, illetve feltárjam a belső, az egyes kérdéseknél felmerülő mélyebb összefüggéseket

A szakhoz kapcsolódó tevékenységek hallgatói értékelése

A szakhoz kapcsolódó tevékenységek hallgatói megítélésnél a fontossági és elégedettségi értékek különbségei alapján a javítandó, fejlesztendő területek, a nagy fontosságú, de alacsony elégedettségűnek ítélt tényezők, melyekre a kari menedzsmentnek, és különösen a szakvezetőnek nagy figyelmet kell fordítania.

A szakvezető elérhetőségének, segítőkészségének fontossága **szakonként** szignifikánsan (Sig.=0,008) különböző. Statisztikailag igazolt, hogy a nappali tagozatosak (Sig.=0,008) a szakvezető elérhetőségét, segítőkészségét fontosabbnak vélik, mint a levelezősök.

A kérdőívek **nemenkénti** különbségeinek vizsgálatakor megállapítható, hogy a nők igazolhatóan fontosabbnak tartják a szakon oktató tanárok szakmai felkészültségét (Sig=0,028) és órán kívüli elérhetőségét (Sig.=0,006), és a szakvezető elérhetőségét, segítőkészségét (Sig.=0,002), mint a férfiak. A férfiak viszont szignifikánsan elégedettebbek a jegyzet, tankönyv ellátottsággal (Sig.=0,006).

Az elemzések alapján megállapítható, hogy a **bázistelephely** hallgatói elégedettebbek a szakon oktató tanárok órán kívüli elérhetőségével (Sig.=0,009), illetve a szakvezetői tevékenységgel (Sig.=0,029). Ez felhívja a figyelmet arra, hogy a bázistelephelyen kívüli oktatóknál, többek között, ezen tényezőkre is különös figyelmet kell fordítania az intézményeknek.

A tanulmányi osztály tevékenységének hallgatói értékelése

A felsőoktatás változásán belül a tanulmányi osztály helye, eszközürendszere is változik. A vizsgálat alapján megállapítható, hogy a vélemények évről évre hasonlóan alakulnak.

Itt is igazolható volt a **nemenkénti** különbség, a nők fontosabbnak ítélik a személyes kontaktust, mint a férfiak. A nők szignifikánsan (Sig.=0,000) fontosabbnak tartják a fogadóórák hosszát, a személyzet udvariasságával (Sig.=0,018), a hallgatók közti egyenlő bánásmóddal (Sig.=0,013), és az ügyintézés gyorsaságával elégedetlenebbek (Sig.=0,035), mint a férfiak.

Mivel a szakhoz kapcsolódó tevékenységek értékelésénél, és a tanulmányi osztály munkájának értékelésénél is igazolható a nemek közti különbség, így erre fontos tudatosan is odafigyelni. Amennyiben szükséges, a verbális kommunikációt kell erősíteni, tekintettel arra, hogy a nők aránya nagyobb és még mindig növekvő a hallgatók között.

Tagozatonkénti különbség is megfigyelhető. A levelezősök számára a legfontosabb a tanulmányi ügyintézés gyorsasága, és a tanulmányi információk nyújtása. Tekintettel arra, hogy a levelezősöknek szűkebb a mobilitása, nekik nehezebb adott időszakba beilleszteni magát, a nappalisokhoz képest a fogadóórák hosszát fontosabbnak tartják (a különbség statisztikailag nem igazolt). A nappalisok számára, abból adódóan, hogy gyakorlatilag ők folyamatosan, a félév során az intézményben lehetnek, felértékelődik a hallgatók közti egyenlő bánásmód és a személyzet. Ez a különbség – amennyiben a méretgazdaságosság lehetővé teszi – a nappali és a levelező tagozatos hallgatók számára a tanulmányi osztály különválasztását indokolja.

A hallgatók Tanulmányi Hivatallal való elégedettségét befolyásoló tényezők meghatározásához lineáris regressziós vizsgálat stepwise beléptetéses módszerét alkalmaztam. Az eredményként kapott lineáris regressziós modell szerint a digitalizálódó világunkban is változatlanul kiemelt szereppel bír, sőt döntően meghatározza a tanulmányi hivatal munkáját a hallgatókkal való **közvetlen, személyes kapcsolattartás**. Az információnyújtással való elégedettség, az ügyintézés lehetősége (határidők, fogadóórák) is bekerült a modellbe, és a hallgatók általános elégedettségét statisztikailag igazoltan befolyásolja.

A hallgatók általános elégedettségét meghatározó tényezők

A hallgatók általános elégedettségét befolyásoló tényezők meghatározásához lineáris regressziós vizsgálat stepwise beléptetéses módszerét alkalmaztam. A vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a minőségét meghatározó tényezők (40 db) közül a **legfontosabb szerepe 4 tényezőnek** (3. táblázat) van, amelyek leginkább meghatározzák az általános hallgatói elégedettséget.

Az eredményként kapott modellben nem meglepő, hogy a hallgatók általános elégedettségét a hallgatók órai feladatainak színvonala jelentősen befolyásolja, hiszen ezek jelentik az elméleti és gyakorlati ismeretek szintetizálását. Váratlan eredmény viszont, hogy a szakvezető munkája és a könyvtár könyv- és folyóirat ellátottsága a hallgatók általános elégedettségét ilyen kiemelten befolyásolja. A két tényező közül a felsőoktatási intézmény számára a szakvezetői munka színvonalának emelése relatíve kisebb ráfordításokat igényel, de az eredmény felhívja a figyelmet arra, hogy a felsőoktatási intézményeknek még napjaink gazdasági helyzetében is, különös figyelmet kell fordítaniuk könyvtári szolgáltatásuk színvonalára, a könyv és folyóirat ellátottság növelésére. A lineáris regressziós modellben továbbá megjelenik a hallgatók külföldi szakmai gyakorlat iránti igénye is. A modell szerint a külföldi szakmai gyakorlat óraszámának csökkenése negatívan befolyásolja a hallgatói elégedettséget. (Tehát a növelés esetében növekedne a hallgatók általános elégedettsége.)

3. táblázat: A teljes képzéssel való általános elégedettség lineáris regressziós modellje (Stepwise módszer alkalmazásával)

Változók megnevezése	Un. St. β	St. β	Sig.
Órai hallgatói feladatok színvonala	0,548	0,569	0,000
A szakvezető elérhetőségével, segítőkészségével	0,338	0,412	0,001
Külföldi szakmai gyakorlat óraszám	-0,208	-0,277	0,005
Az egyetemi könyvtár könyv és folyóirat ellátottsága	0,157	0,198	0,048
Konstans	1,099		

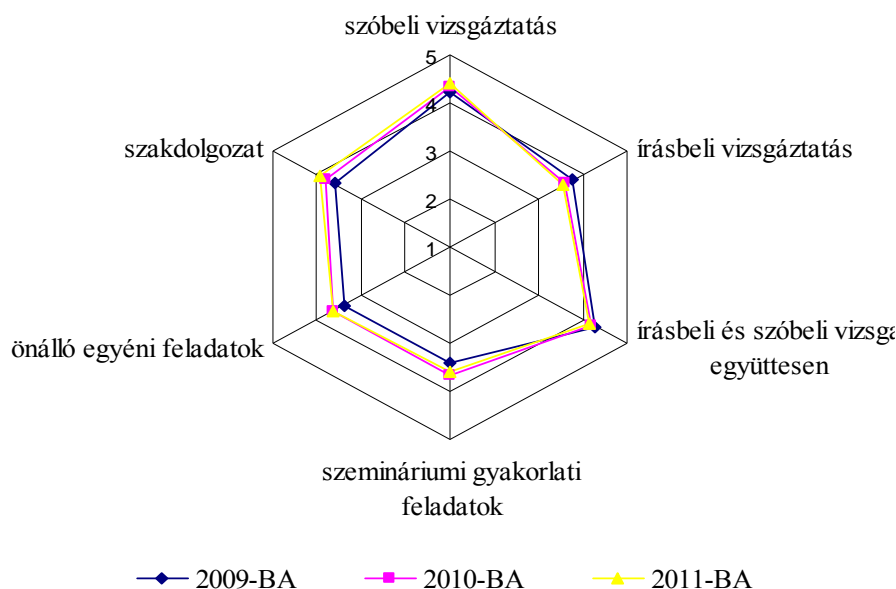
Megjegyzés: Un. St. β - Standardizálatlan együtthatók; St. β - Standardizált együtthatók (Béták); Sig.-szignifikancia; Adjusted R Square: 0,849

Forrás: saját kutatás, 2012 N=66

A számonkérési módszerek, és azok etikus kezelése

A végzős hallgatók minden évben és minden vizsgált szakon a **szóbeli vizsgáztatást**, illetve **komplex jellegű, a szóbeli és írásbeli vizsga együttes alkalmazását** (4. ábra) tartották a legjobb számonkérési formának. Ezek véleményük szerint alkalmasabbak a tényleges tudásszint felmérésére, mint az írásbeli vizsgák, illetve az otthoni feladatok. Ezen összefüggések ismeretében a szakvezetőknek hasznos lehet folyamatosan figyelemmel kísérniük a félévi tantárgyi követelményeket és a szakokon az összetett számonkérési formákat előtérbe helyezni.

4. ábra: Hallgatói vélemények a számonkérési módszerek alkalmazhatóságáról, eredményességéről (alapszak nappali tagozat, 2009-2012. tanévek között)

Forrás: saját kutatás

A válaszolók szerint a hallgatók a vizsgáztatás során a meg nem engedett eszközök közül a leggyakrabban a puskázást alkalmazzák, és csak részben ítélik el annak használatát. Minden más segédeszköz használatát a hallgatók döntő többsége elítéli. Az utóbbi két évben (2011, 2012) a hallgatók a puskázást szignifikánsan (Sig.=0,045) jobban elítélik, mint 2009-ben és 2010-ben. Megjegyzem, hogy az elvárásaimtól eltérően az egyes nem megengedett eszközök használatában az elítélés mértéke az évek során nem csökken. A társadalmi normák fellazulása kevésbé jelenik meg még az intézmény falain belül. A társadalomban megjelenő értékrend problémák esetleges elhatalmasodásának megelőzése az intézmény részéről különös, illetve témaspecifikus figyelmet igényel.

3.4. A végzett hallgatók pályakövetésének eredményei

A vizsgálat során H6 hipotézisemnek megfelelően célom volt rávilágítani a vizsgált változók közötti belső keresztösszefüggésekre, azok fontosságára, ugyanakkor rámutatni a statisztikailag igazoltnak tűnő összefüggések visszacsatolására, alkalmazhatóságára.

Általánosságban megállapítható, hogy a hallgatók nemcsak felsőoktatási intézményt, illetve szakot választanak tudatosan (lásd 3.1. fejezet), hanem a **munkahely keresés során is a tudatos gondolkodás** jellemzi őket. Az alábbi három tényezőre figyeltek különösen a munkahelykeresés során: a munka érdekessége, karrierépítési lehetőség, szakmai fejlődés.

Egy kialakult, és már jól „beüzemelt” alapszak rendszerrel rendelkező kar esetében az egyes **szakok között** a pályakövetési vizsgálat eredményei alapján a szakhűségben különbség mutatható ki, annak ellenére, hogy a szakokon 20-40%-ban ugyanazon tantárgyak kerülnek oktatásra, illetve hasonló mértékben ugyanazon oktatók oktatnak.

A nappali és levelező **tagozatos** hallgatók intézmény/szak választásának megalapozottságában, és a tanulmányok későbbi folytatási szándékában különbségek mutathatóak ki. Érdekes megfigyelés, hogy a **levelező tagozatos hallgatók** intézmény/szak választása (bár a különbség statisztikailag nem igazolható) **megalapozottabbnak** tűnik, 89,5%-uk választaná a karon újra ugyanazt a szakot, a nappalisoknál a válaszolóknak csak kétharmada. Ennek egyik oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy a levelező tagozatos hallgatóknál a szakválasztási döntés – például a munkatapasztalat miatt - kiforrottabb és így már a képzés során is nagyobb nyitottságot mutatnak az ismeretek befogadása iránt, és azok hasznosságát, gyakorlati alkalmazhatóságát jobban felismerik.

Az új rendszerben az elhelyezkedés alakulását vizsgálva megállapítható, hogy többek között az üzleti alapszakoknál bevezetett féléves **vállalati gyakorlat, különösen a nappalos hallgatók esetében, kifejezetten sikeresnek tekinthető**. A gyakorlattal összefüggésben a nappali tagozatos hallgatók mintegy 33%-a tudott elhelyezkedni. Így a gyakorlat nemcsak az ismeretek, a tudás megszerzését, bővítését segíti, de a várakozásainknak megfelelően az elhelyezkedést is.

Szaktól és tagozattól függetlenül, a hallgatók döntő része (75,6%-a) a saját versenyképességének növelése, tartós megőrzése miatt újabb diploma megszerzését is tervezi, vagy tudását speciális tanfolyamon, továbbképzésen szeretné mélyíteni, specializálni. Ebből is látszik, hogy a felsőoktatási intézmény számára a **végzett hallgatói elsődleges potenciális „új” hallgatók** is egyben, így a véleményük megismerése ezen ok miatt is elengedhetetlen. A várakozásainknak megfelelően a nappali tagozatos hallgatók jobban el akarnak mélyülni az ismeretekben, azonban a levelezősöktől való különbség statisztikailag nem igazolható.

Az intézményválasztási motivációs vizsgálatnál és itt is megfigyelhető, hogy az **intézmény és a munkahelyválasztásban a hallgatókat a tudás motiválja**. Annak ellenére, hogy a közvélemény, és a média részéről is gyakran elhangzik, hogy a diploma megléte az elsődleges a munkaerőpiacon, illetve, hogy a diplomával 30-40%-al is magasabb átlagkereset érhető el, az utóbbi években egyre inkább felerősödött, hogy nem csak az oklevél megszerzéséért tanulnak tovább, hanem azért, hogy tudást szerezzenek. Ez a munkatapasztalattal és oklevéllel is rendelkezők esetében még erőteljesebben tetten érhető. Tehát a végzett hallgatók nem azért választják az adott szakot, intézményt, hogy „papírt” akarnak szerezni, hanem tudást, amit a „papír csak” tanúsít.

A pályakövetési adatok mélyebb vizsgálata alapján megállapítható volt, hogy a nyelvoktatást előnyben részesítő szak(ok) hallgatói az üzleti nyelv használatát a munkájuk során eredményesebben tudták használni és az intézményben e területen folytatott tanulmányaikkal szignifikánsan (Sig.=0,023) nagyobb mértékben elégedettek. Az üzleti nyelvet a tantervben nem,

vagy kevésbé megjelenítő szak(ok) végzettjei az üzleti nyelv területén javasolják az elvégzett szakjukon az idegen nyelvi ismereteket erősíteni.

A jelen vizsgálat és az oktatói munka hallgatói véleményezésének eredménye is rámutatnak arra, hogy a hallgatók igényelik, és a tanulmányaikban fontosnak, a munkájukban jól használhatónak tartják a **vendégelőadók előadásait** azon szakokon, amelyek ezt lehetőségként felkínálják. A vállalati szakemberek bevonása az oktatásba egyrészt az ismeretek fontosságának egyfajta külső megerősítése, másrészt lehetőséget teremt arra, hogy a hallgatók a saját tudásukat „ütköztessék”, „összemérjék” a külső szakemberekkel, továbbá a hallgatók megerősítést kapnak arról, hogy az egyes területek miért is fontosak, és hogy valóban jelentősek a vállalati gyakorlatban.

A vizsgálat alapján a volt hallgatók a tudás, tanulás fontosságát jónak ítélték, az államilag támogatott nappali tagozaton végzett hallgatók szignifikánsan ($Sig.=0,033$) jobban egyetértettek a „3. Tanulni kell megtanulni, mert az élet során folyamatosan új ismereteket kell szerezni.” állítással A várakozásaimmal szemben a gyakorlati tapasztalataik birtokában viszont az összeköttetéseket, a diploma meglétét csak közepesen fontosnak tartották. A vizsgálat azt mutatja, hogy a végzett hallgatók (mindenek előtt a nappali tagozatosak) **igénylik a volt felsőoktatási intézménnyel a kapcsolattartást**. A volt hallgatókkal való kapcsolattartásban rejlő lehetőségeket Magyarországon a felsőoktatási intézmények jelentős még kevésbé használja ki, szemben a nyugat európai, illetve az Európán kívüli angolszász felsőoktatási intézményekkel.

A finanszírozási formákat tekintve (chi-négyzet alapján) szignifikáns különbség mutatható ki a csapatmunka fontosságának megítélésénél, melyet az államilag támogatott képzésben végzett hallgatók a költségterítésekhez képest (a vártnál) többen jelölték meg.

3.5. Fókuszcsoportos vizsgálat az oktatás minőségéről

A vizsgálat során H7 hipotézisemnek megfelelően a céloom volt rámutatni a tudományterületi eltérésekből származó hallgatói minőségfelfogási különbségekre. A vizsgálatok, a csoportbeszélgetések során megpróbáltam feltárni a különböző képzettségű, különböző tudományterületen, tagozaton tanuló hallgatók véleményét a napjainkban átalakuló felsőoktatási rendszer működéséről, fókuszba állítva a minőséget.

A hallgatók számára a **minőség** alapvetően **több tényezőből tevődik össze**. A minőség egyben jelenti a felkészült oktatókat, az érthető előadásanyagot és tananyagot, jegyzetet, a használható tudást tükröző számonkérést, a keresett és piacképes végzettséget, szaktudást egyaránt. Megállapítható, hogy a hallgatók a minőség értelmezését tekintve **komplexen gondolkodnak**.

A fókuszcsoportos vizsgálatok alapján megállapítható, hogy - a várttól eltérően - a **szakterületek között** a hallgatók oktatás minőségi felfogásában, elvárásaiban **lényegi különbségek** az alkalmazott módszerrel **nem volt kimutatható**, azonban a **szakmai sajátosságok megfigyelhetők**. A hallgatók a felsőoktatásban használatos minőségfelfogást azonosítják a szakterületekre jellemző minőségfelfogással. A minőségügyi mérések értékelésénél, a tantárgyak oktatási, illetve számonkérési formáinak megválasztásánál, azok fejlesztésénél viszont fontosnak tűnik, hogy tekintettel legyünk a szak jellegére. A megállapítás igazolásához vagy elvetéséhez azonban szükségesnek tűnik egy széleskörű, a statisztikai elemzések elvárásait is figyelembe vevő kérdőíves vizsgálat (intézményi és ezt követően országos szintű) elvégzése.

3.6. A hipotézisek elfogadásának vagy elvetésnek összefoglaló értékelése

A disszertációm primer kutatási eredményeinek teljes körű bemutatásához a következő 4. táblázatban összefoglalva ismertetem a hipotézisekkel kapcsolatban tett megállapításaimat.

4. táblázat: A kutatás hipotéziseinek igazolása

Hipotézis száma	Hipotézis tartalma	Hipotézis értékelése
Hipotézis 1 (H1)	A hallgatók intézmény, szak és tagozat választásának hátterében jól felismerhető összefüggések vannak, amelyeket a felsőoktatási intézmény a sikeres működése érdekében, a minél magasabb szintű tudással rendelkező középiskolások megnyerésénél, a beiskolázási stratégiánál feltétlenül figyelembe kell, hogy vegyen.	Elfogadva
Hipotézis 1a (H1a)	A nappali és levelező tagozatos hallgatók intézményválasztási szempontjaikban szignifikáns különbségek mutathatóak ki.	Elfogadva
Hipotézis 1b (H1b)	Az információs technológia térhódítása következtében a hallgatók intézményválasztásánál egyre növekvő szerepet kap az internet (intézményi honlap), mindinkább maga mögé szorítva a „hagyományosnak” tekinthető információs forrásokat (például felvételi tájékoztató, pályaválasztási tanácsadó, középiskolai tanárok).	Elfogadva
Hipotézis 1c (H1c)	A hallgatók intézmény, szak választásában meghatározó szerepet játszik a család, a családi hagyományok folytatása és a család anyagi háttere.	Elfogadva
Hipotézis 1d (H1d)	A hallgatók intézmény, szak választásánál fontos döntési szempont a hallgató lakhelye és a választott felsőoktatási intézmény közötti távolság.	Részből elfogadva
Hipotézis 2 (H2)	Az oktatói munka hallgatói véleményezésénél a kérdőívvezetés lebonyolításának időpontja (a végső érdemjegy megszerzése előtt vagy azt követően) és a kérdőív adatainak kezelése (az adott tantárgyat oktató tanár még a vizsga előtt vagy csak a vizsgák lebonyolítása után kapja meg a kérdőívvezetés összesített eredményeit, illetve az érintett oktató az egyedi kitöltött kérdőíveket megtekintheti-e vagy csak összesített értékelést kap) befolyásolja a válaszadási készséget és a válaszok tartalmát.	Elfogadva
Hipotézis 3 (H3)	A tantárgyhoz kapcsolódó oktatói munkával való általános hallgatói elégedettséget befolyásoló nagyszámú tényező közül néhány meghatározóan befolyásolja.	Elfogadva
Hipotézis 4 (H4)	A hallgatók az ismeretek ellenőrzése során az egyszerűbb, kevésbé komplex jellegű számonkérési formákat preferálják, ugyanakkor elítélik a számonkérés során jogtalan előnyöket biztosító, meg nem engedett, etikátlan eszközök használatát.	Részből elfogadva
Hipotézis 5 (H5)	A hallgatók képzéssel való elégedettségét a tanulmányi adminisztrátori és a szakvezetői tevékenység is igazolhatóan befolyásolja.	Elfogadva
Hipotézis 6 (H6)	A diplomát szerzett és elhelyezkedett hallgatók képzéssel való elégedettségét és véleményét befolyásolja a tanulmányuk finanszírozási formája (állami, vagy költségterítéses), a képzési forma (nappali, vagy levelező tagozat), illetve az intézményen belül a szak típusa is.	Részből elfogadva
Hipotézis 7 (H7)	A különböző tudományterületeken (agrár, közgazdász, műszaki és bölcsész képzésekben) tanuló hallgatók oktatáshoz kapcsolódó minőségértékelésében eltérés mutatható ki.	Elvetve

Forrás: saját kutatás

4. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

A szakirodalmi áttekintése és a primer kutatási eredmények ismertetése során vizsgálataimmal kapcsolatban a disszertációm új és újszerű tudományos eredményeit négy pontban foglalom össze.

1. Komplexen rendszerszemléletű megközelítésben áttekintettem és értékeltem a felsőoktatás minőségértelmezését, az azt befolyásoló makrokörnyezeti tényezőket, illetve az alkalmazható minőségügyi modelleket, úm.
 - a minőség fogalmát kiterjesztetten értelmeztem a szolgáltató szektorban és összekapcsoltam azt a felsőoktatási szolgáltatás sajátos értelmezésével;
 - a szolgáltató szektorban megjelenő különböző minőségbiztosítási elméletek, modellek kulcspontjainak meghatározása alapján összeállítottam a minőségmodellek tulajdonságtérképét, különös tekintettel a felsőoktatásra és a felsőoktatásban alkalmazható rendszerek sajátosságaira;
 - értelmeztem és meghatároztam a felsőoktatási intézmények stakeholder szemléletű felsőoktatási minőséget befolyásoló külső és belső partnereinek a körét.
2. Folyamatelvű hallgatói információkra alapozott minőségértékelést támogató rendszermodell négy mérési típusánál, intézményi szinten, (kilencéves időintervallumú) idősoros adatok elemzésével, korszerű matematikai és statisztikai módszerek alkalmazásával (többek között többváltozós regressziós analízis, faktoranalízis, klaszteranalízis segítségével) bizonyítva a következő fő megállapításokat fogalmaztam meg:
 - A hallgatók intézmény, szak és tagozat választásának háttérében jól felismerhető összefüggések vannak, úm. tudatos a hallgatók intézményválasztása; a vizsgált időszak alatt változott a jelentkezésnél felhasznált információs források súlya és fontossági sorrendje.
 - A tantárggyal kapcsolatos oktatói munka általános hallgatói elégedettségét befolyásoló tényezők a nappali és levelező tagozaton különbözőek.
 - A tantárgyhoz kapcsolódó oktatói munka mérése a szorgalmi időszak utolsó két hetében, vagy a vizsgaidőszak után is elvégezhető, ha a képzés és annak minőségügyi rendszere már „beüzemelt”.
 - A végzős hallgatók általános elégedettségét nagymértékben meghatározza a szakvezetői tevékenység.
 - A hallgatók szerint a számonkérésre a legalkalmasabb az összetett (szóbeli és írásbeli együttesen) vizsgáztatás, valamint a szóbeli vizsgáztatás.
3. Intézményválasztási motivációs vizsgálat országos felmérése alapján grafikusan és számításokkal is igazoltam, hogy a jelentkezők lakhelye és az oktatási intézmény telephelye közötti távolság lényegesen befolyásolja a jelentkezők intézményi választását.
4. Fókuszcsoportos vizsgálattal megállapítottam, hogy a különböző szakterületen tanuló hallgatók felsőoktatásról alkotott minőségfelfogásában statisztikailag igazolható különbségek nincsenek, viszont szakmai sajátosságok megfigyelhetők.

5. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

Napjaink gyorsan változó gazdasági és társadalmi környezete a gazdaság szereplőitől, a szervezetektől nemcsak a gyors alkalmazkodást követeli meg, hanem a versenyképesség megőrzése és annak fokozása a szereplőktől a változáshoz való tudatos, proaktív felkészülést is igényel. A **minőség filozófiája** pontosan erről szól.

Széleskörűen áttekintettem a téma szempontjából jelentősebb szerzők, kutatók minőség fogalmára tett értelmezéseit, mindezt értékelve megállapítható, hogy a **minőség fogalmának a felsőoktatásban** az egységes definíciója a mai napig kialakulatlan annak ágazati sajátosságaiából adódóan.

A felsőoktatás komplex makrokörnyezetének minőségügyi vonatkozású elemzése során feltárt jelenségek felhívják a figyelmet a **minőségbiztosítás tudatos alkalmazására az oktatásban is**. Elengedhetlenné vált, hogy a minőség kérdésével kiemelten foglalkozzanak a felsőoktatásban, azonban a minőséget a korábbi gyakorlathoz képest sokkal **komplexebb módon** szükséges **értelmezni** és kezelni. A felsőoktatási intézmény minőségbiztosítási tevékenységének tervezésekor, megvalósításakor, elemzésekor tekintettel kell lenni az ágazati specifikumokra, amelyek a felsőoktatás sajátos karakteréből és az igénybe vevőket befolyásoló, valamint az igénybevételt meghatározó tényezők sajátosságaiából fakadnak. Ennek megvalósítását segíti, ha az intézmény egy minőségmodellt (például ISO, TQM, EFQM, ágazati, intézményi) alkalmaz. Egy kiépített, dokumentált és megfelelően működtetett minőségbiztosítási rendszer a felsőoktatási intézmény stakeholderei számára biztosítékot jelent arra, hogy az intézmény képes teljesíteni vállalásait, megfelelni a partneri elvárásoknak, folyamatosan javítani, fejleszteni működését. A dolgozatomban a minőséget multidimenzionálisan értelmeztem, kiterjesztve azt az intézmény képzési és kutatási alapfolyamataira, a vezetői tevékenységre és az alapfolyamatokat támogató folyamatokra, az oktatókra, a segítő személyzetre, a hallgatókra, az infrastruktúrára, és a felsőoktatási környezetre egyaránt.

Dolgozatom egyik legfontosabb következtetése és egyben javaslata, hogy annak érdekében, hogy egy szak, egy kar, vagy intézmény meg tudja őrizni és hosszú távon fenn tudja tartani versenyképességét, gyakorlatorientált működését, szoros kapcsolatát a vállalati szférával, elengedhetlen egy hatékony minőségbiztosítási rendszer működtetése. Mely rendszer folyamatosan nyomon követi a szervezetben folyó tevékenységek működését és színvonalát, és szükség esetén azonnal képes a kívánt céloktól való eltéréseket jelezni, illetve az érintettek véleményét a képzés és az intézmény felé hatékonyan közvetíteni, ezáltal sikeresebben, jobban, gyorsabban tud alkalmazkodni a hallgatói és munkaerő-piaci elvárásokhoz.

A képzési, és a hozzá szorosan kapcsolódó tevékenységek, folyamatok minőségének mérését és javítását segítő minőségügyi hallgatói véleményezési modellhez kapcsolódó főbb **megállapítások és következtetések**:

- A hallgatói intézmény- és szakválasztási motivációs felmérés intézményi (kilencéves időintervallumú) idősoros és az országos vizsgálat adatai alapján megállapítható, hogy a hallgatók intézmény, szak- és tagozatválasztásának háttérében jól felismerhető, statisztikailag is igazolható összefüggések vannak. A jelentkezők szakválasztásánál az adott szak, illetve intézmény elismertsége, az intézmény földrajzi elhelyezkedése, infrastruktúrája, oktatóinak felkészültsége stb. egyaránt lényeges szerepet játszik, mely tényezők tagozatonként is eltérő súlyúak és időben változóak. Megállapítható, hogy a felvételizők információgyűjtési gyakorlata és módszere is dinamikusan átalakul.
- Az oktatói munka hallgatói véleményezés alapján megállapítható, hogy az oktatási folyamat néhány eleme a tantárggyal való általános elégedettségben nagyobb szereppel bír,

mely elemek tagozatonként különbözőek. A mérések elvégzésével nemcsak nyomonkövethető a tantárgyhoz kapcsolódó oktatói munka folyamata és a visszacsatolás révén javítható annak hatékonysága és színvonala, hanem az eredményeket hasznosítani lehet (és kell is) többek között a hosszú távú tanterv- és tananyagfejlesztésben, követelményrendszer pontosításában, a tematika átsúlyozásában.

- A végzős hallgatók elégedettségmérése alapján megállapítható, hogy a szakvezető és a tanulmányi osztály munkájának értékelésénél a hallgatók neme, a tagozatok és a telepelvek között szignifikáns különbség mutatható ki, melyre az intézményeknek tudatos figyelmet kell fordítaniuk. Ezen eredményeket célszerű figyelembe venni a szakok, a tantárgyak és a hallgatói szolgáltatások fejlesztésénél.
- A pályakövetési vizsgálatok alapján megállapítható, hogy az intézményen belül az egyes szakok között a szakhűségben és az üzleti nyelv szerepében, a tagozatok között az intézményválasztás megalapozottságában, a külső megítélésében, illetve a tantárgy elsajátításának tudatosságában különbségek mutathatók ki. Megállapítható volt továbbá, hogy szakon belül a különböző finanszírozási formák között a csapatmunka fontosságának megítélésében is kialakulhatnak különbségek. Az eredményeket hasznosítani lehet a hosszú távú tantervfejlesztésben, új ismeretek tantervi megjelenítésekor, tantárgyak fejlesztésében, a tanterv struktúrájának módosításában, annak érdekében, hogy a munkaerőpiac gyorsan változó igényeinek és elvárásainak minél hatékonyabban meg tudjanak felelni.
- A hallgatói visszacsatolások alapján megállapítható, hogy a hallgatók igénylik, és fontosnak, tanulmányaikban, a munkájukban jól hasznosíthatónak tartják a vendégelőadók, a vállalati szakemberek bekapcsolódását a képzésbe.
- A fókuszcsoportos vizsgálatok rávilágítanak arra, hogy a hallgatók a felsőoktatásban értelmezett minőségfelfogást részben azonosítják a képzési szakterületekre jellemző minőségfelfogással.

A primer kutatáshoz kapcsolódó fontosabb javaslatok:

- Javasolt a PR tevékenységek ütemezésekor és a marketing eszközök alkalmazásakor figyelembe venni a hallgatók intézményválasztási motivációiban a tagozatonkénti különbségeket, illetve a családi, szociális, anyagi háttérükben kimutatható eltéréseket, valamint a jelentkezők információforrás használatának időbeni átrendeződését.
- Célszerű felhívni az oktatókat és a szakvezetőket a figyelmét arra, hogy az általános hallgatói elégedettséget meghatározó tulajdonságokat kiemelten és tagozatonként tudatosan külön-külön kezeljék.
- Egy „beüzemelt” oktatási és tantárgyi, valamint minőségügyi rendszerrel rendelkező szak esetében az oktatói munka hallgatói véleményezésének vizsgálata a nagyságrendekkel magasabb visszaérkezési arány és a kisebb ráfordításigény miatt már a szorgalmi időszak utolsó két hetében, esetleg a következő félév elején is elvégezhető.
- A szak konzisztens számonkérési rendszerének megteremtése érdekében a szakvezetőknek folyamatosan figyelemmel kell kísérniük a félévi tantárgyi követelményeket és a szakokon a valós ismereteket jobban visszaadó összetett számonkérési formákat előtérbe helyezni.
- A férfi és a női hallgatók által használt kommunikációs csatornák, eszközök és igények közti különbségek tudatos figyelembevétele a szakvezetők, a tanulmányi osztály munkatársai és a hallgatók közötti kommunikációt hatékonyabbá, eredményesebbé teheti.
- A szakoknak, az intézményeknek a végzett hallgatókon keresztül érdemes tudatosan szoros kapcsolatot kialakítani a diplomásokat felhasználó vállalati, üzleti szférával.

6. A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

Tudományos könyvrészlet

Idegen nyelven

1. Illés, B. Cs., Dunay, A., **Kozma, T.** (2012): Dilemmas of Labour Market Needs and Higher Education: The Hungarian Case Study. In: Illés, B. Cs. (ed.) SMEs' Management in the 21st Century: Challenges and Solutions. Czestochowa, Poland, pp. 245-259. (ISBN:978 83 63500 16 0)

Tudományos folyóirat cikkek

Magyar nyelven

2. Gyenge B., **Kozma T.** (2006): A minőségirányítás szerepe a vállalati szervezeti struktúrában. Vezetéstudomány, XXXVII. évf., 3. szám, pp. 41-47. (ISSN 0133-0179)

Idegen nyelven

3. Illés, B. Cs., **Kozma, T.**, Komáromi, N. (2005): Factors of motivation to select institution among applicants to the faculty of economic and social sciences. Bulletin of the Szent István University, Gödöllő, pp. 237-246. (ISSN 1586-4502)
4. Illés, B. Cs., **Kozma, T.** (2009): Motivating factors influencing institution and programme selection among first year bachelor students of agribusiness in Hungary. SERiA, ANNALS of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness and Economist, Warsawa - Olsztyn, Poland, Vol. XI, No. 6, pp. 50-55. (ISSN 1508-3535)

Tudományos konferenciák publikációi

Magyar nyelven

5. **Kozma T.** (2003): Minőségbiztosítás a kontrolling tükrében. XLV. Georgikon Napok, Új stratégiák az agrárgazdaságban - EU csatlakozás 2004., Keszthely, CD, p. 4 (ISBN 963 9495 263)
6. **Kozma T.** (2004): A minőségbiztosítás szerepe a vállalati versenyképességben. Within the European Union - Menedzsment és marketing kihívások a regionális agrárgazdasági- és vidékfejlesztésben. Mosonmagyaróvár, CD, p. 6 (ISBN 963 9364 40 1)
7. Hágén I. Zs., **Kozma T.** (2005): A minőség és kontrolling. AVA 2 Agrárgazdaság, vidékfejlesztés, agrárinformatika. Nemzetközi Konferencia, Debrecen, CD, p. 11
8. **Kozma T.** (2005): Az ISO 9000 rendszer adaptálhatósága a felsőoktatásban. XLVII. Georgikon Napok és 15. ÖGA Találkozó, Közép Európa mezőgazdasága - Lehetőségek és kockázatok. Keszthely, CD, p. 5 (ISBN 9639639036)
9. Gyenge B., **Kozma T.** (2005): Minőségirányítás a vállalati szervezetben. XLVII. Georgikon Napok és 15. ÖGA Találkozó, Közép Európa mezőgazdasága - Lehetőségek és kockázatok. Keszthely, CD, p. 5 (ISBN 9639639036)
10. Gyenge B., **Kozma T.** (2005): A logisztika és a minőség kapcsolata. V. Regionális Tanácsadási Konferencia, Nyertesek és vesztesek - Az EU csatlakozás 1,5 éves tapasztalatai. Miskolc, CD, p. 6 (ISBN 963 661 694 9)
11. Illés B. Cs., **Kozma T.** (2009): Az elsőéves Gazdálkodási és menedzsment, illetve Kereskedelmi és marketing alapszakos hallgatók intézményi és szakválasztási motivációi. VII. Nemzetközi Konferencia. II. kötet, Miskolc-Lillafüred, pp. 268-274. (ISBN 978-963-661-892-6)

Idegen nyelven

12. **Kozma, T.** (2003): The connection of the quality-direction system and the controlling in case of a big enterprise. Proceedings of 4th International Conference of PhD students, University of Miskolc, Miskolc, Hungary, Economics I., pp. 133-137. (ISBN 963 661 585 3 ö, ISBN 963 661 588 8)
13. **Kozma, T.**, Illés, B. Cs. (2004): The motivation of secondary school students in choosing of higher education. International Conference on New Business Opportunities in the context of EU Enlargement, Cluj-Napoca, Romania, pp. 386-389. (ISBN 973-656-760-5)
14. Illés, B. Cs., **Kozma, T.**, Komáromi, N. (2004): The Motivation Of Secondary-School Students To Select Institutions Of Higher Education – A Hungarian Case Study. Proceedings of 7th European Conference on Higher Agricultural Education, Copenhagen, Denmark, pp. 35-42. (ISBN 10: 87-7611-147-4, ISBN13: 978-87-7611-147-2)
15. **Kozma, T.** (2004): Roles and key factors of the quality management in the service sector, especially in the case of education. 3rd International Conference for Young Researchers, Gödöllő, Vol. I., pp. 361-367. (ISBN 963 98483 42 7ö, ISBN 963 9483 43 5)
16. **Kozma, T.**, Gyenge, B. (2004): Quality in Logistics. MendelNet 2004, Sborník abstraktu z konference studentu doktorského studia, Brno, CD, p. 5 (ISBN 80-7302-088-2)
17. **Kozma, T.** (2005): The renewal of quality management in higher education. AVA2 International Conference on agricultural economics, rural development and informatics, Debrecen, Abstract: pp. 87., Full paper: CD, p. 9
18. **Kozma, T.** (2005): Inquiry of motivation in institution selection and its methodological problems. Efficiency and Responsibility in Education, Kostelec nad Cernými lesy, Czech Republic, pp. 141-148. (ISBN 80-213-1349-8)
19. **Kozma, T.**, Illés, B. Cs. (2008): Effects of the Bologna process on the motivation of secondary school-leavers behind their choice of higher education institutes – Hungarian case study. 4th International Barcelona Conference on Higher Education Higher Education: New Challenges and Emerging Roles for Human and Social Development, Barcelona, Spain, http://www.guni-rmies.net/media/posters-k2008/g_kozma.pdf
20. **Kozma, T.**, Illés, B. Cs. (2009): Effects of the Bologna process on the motivation of applicants to hungarian higher education institutes. 5th International Conference on Business, Management and Economics, Ýzmir, Turkey pp. 337-347. (ISBN:978-975-6339-23-7)
21. **Kozma, T.**, Dunay, A., Illés, B. Cs. (2012): University degrees versus requirements of the labour market: What should be the students prepared for in higher education? International Conference on Management of Human Resources. Gödöllő, Vol. II., pp. 355-361. (ISBN:978-963-269-295-1)
22. Gyenge, B., **Kozma, T.** (2013): The role of quality management in a company's organisational structure. In: Horska, E., Ubreziöva, I. (szerk.) Proceedings of the International Scientific Conference „Business Management – Practice and Theory in the 21st Century, Nitra, pp. 239-248. (978-80-522-1026-1)